

Výtvarné umění helénismu

Přednášky o výtvarném umění starého Řecka pro Universitu 3. věku na filosofické fakultě University Karlovy podnítily mou zvědavost: Co bylo v pozadí tohoto umění nebo spíše, co bylo pod ním? Z jaké půdy vyrůstalo? Kde se vzal cit a um a obratnost rukou? Kde byly základy uměleckého rozmachu etnik, vzdálených od nás dvacet až dvacet sedm století?

Zabrala jsem se do pramenů, pokud tak smím nazvat několik málo knih a webových stránek, na něž jsem byla schopna „dosáhnout“. Žasla jsem. Vyrůstala ve mně úcta k duchovnímu potenciálu členů početně nepatrných skupin řeckých společenství.

Zahltilo mne množství dějů, údajů, jmen a žasla jsem po druhé. Jak je možné, že řecké státečky, které mezi sebou neustále soupeřily, občas proti sobě tvrdě bojovaly, které byly pitomě malicherné, neústupné, sebestředné až do sebezničujícího úpadku a poddanství Alexandru Velikému, - jak to, že právě ony darovaly světu základní filosofická učení, první parametry architektury a kánony výtvarné tvorby, a také první dramata i komedie a mnoho dalšího *prvního* ? A jakým způsobem se mohla prosadit síla řeckého ducha později v helénistickém období? Když přeci *mluví-li zbraně, mlčí múzy*? Za dobovačnými taženími Alexandra Velikého, za krutostmi a násilnostmi v dobytých zemích zalitých krví se zdecimovaným obyvatelstvem, jehož utrpení si nedovedeme představit, - za všemi těmi hrůzami přicházela řecká kultura, o jejíž rozšíření se Alexandr a jeho následovníci zasloužili.

Mohu klást otázky, ale při své nedostatečné erudici mohu k nim jen šalamounsky říci: To jsou paradoxy dějin.

Na začátek trochu historie. Makedonie, hornatá a chudá země, obývaná drsnými primitivními horaly, stála dlouho stranou hlavního dění v antickém světě, mimo jiné také svou geografickou polohou. Na historické scéně se objevila nenápadně ve 4.století př.n.l.. V té době měli Makedonci za sebou půl století občanské války, která téměř vyhubila vládnoucí rod.

V nepřehledné situaci se vlády ujal **Filip Makedonský** (382 - 336 př.n.l.). Dostalo se mu dobrého vzdělání v Řecku a z Řecka také povolal své poradce, což byl možná dějinný průkopnický tah, v naší době známý jako přetahování mozků. Vzděláním vynikal nad ostatní příslušníky makedonské šlechty a zároveň byl perfektně vycvičen ve zbraní. Jeho první akcí bylo zpacifikování separatistických oblastí, které odmítaly uznat ústřední moc. Zreorganizoval státní správu a pozvedl zemi hospodářsky. Vybudoval silné vojsko z otužilých horalů, doplnil těžkou jízdu z makedonských šlechticů a postaral se o tvrdý výcvik. Makedonské vojsko představovalo do té doby nevídanou sílu a kvalifikovalo vzestup Makedonie z druhořadého státu na velmoc. Pomocí diplomacie získával spojence a dosahoval autority tím, že řešil spory mezi ostatními státy.

Zatímco Filip soustředěně sledoval svou koncepci rozšíření vlády nad celým Řeckem, řecké státečky se mezi sebou hádaly až se uhádaly do hluboké krize. Řekové pozdě pochopili, že je v sázce jejich svoboda. Jedním z odpůrců makedonské expanze byl athénský politik a řečník **Demosthénés** (384 - 322 př.n.l.). Ztělesňoval marný zápas proti násilnému vytvoření

řecko-makedonského státu. Jeho plamenné výzvy - filipiky - se mýjely účinkem. Žádný intelektuál nezastaví útočníka.

Rozkolísanost řeckých států byla pro Filipa pravou dobou, aby si zajistil Amfopolis s blízkými doly, připojil Trácii a poloostrov Chalkidiké. Nakonec bitvou u Chairónei (338 př.n.l.) získal pro Makedonii definitivní nadvládu v Řecku. Filip neničil poražené národy, ale převážně jim zachoval dosavadní svobody. K posílení své armády počítal s Řeky, protože plánoval tažení proti Peršanům. Byl však zavražděn a tak tento záměr uskutečnil až jeho syn.

Alexandr Veliký (356 – 323 před n.l.), syn Filipa Makedonského, se ujal vlády ve svých dvaceti letech. Jeho prozíravý otec angažoval pro jeho vzdělání nejvýznamnějšího filosofa, jakého si mohl přát - Aristotela. Zároveň, dbalý svých vlastních zkušeností, jej dal vycvičit ve zbrani a vojenské technice. Alexandr se postavil po bok svému otci již v bitvě u Chairónei a osvědčil tam svou zdatnost. Po Filipově smrti upadla země do zmatků. Řekové toho využili a zorganizovali povstání. Alexandr povstání potlačil a vzpurné Théby srovnal se zemí. Domnívám se, že po vzoru svého otce kombinoval vládu tvrdé ruky a určité tolerance. Potřeboval Řeky, aby jimi posílil makedonskou armádu pro tažení proti společnému nepříteli - Peršanům.

Perský král **Daireios** měl početní převahu, ale jeho armáda podlehla účinnějšímu způsobu vedení bitev jak jej uplatňoval Alexandr. V první řadě útočníků šli tak zvaní *hoplité* v útvaru *falang* (*falanga*). Nesli na ramenech dlouhá kopí napřažená proti nepříteli a sami byli kryti štíty. K první porážce Peršanů došlo u řeky Gránikos u Dardanel r. 334 př.n.l.. Druhá následovala u města Issos r. 333 v centru perské říše. Perští vojáci a jejich velitelé se rozprchli. Když Alexandr zvítězil, ovládl Malou Asii, prohlásil tamní řecké obce za svobodné a tím si je zavázal. Od té doby jej předcházela pověst velkého vojevůdce, jímž se opravdu stal. Pravděpodobně patřil mezi ty šťastné, obdařené charismatem.

Do Egypta vtáhl Alexandr jako osvoboditel. Egyptský velekněz jej potvrdil jako syna božího, což byla legitimace k volnému provedení hospodářských a politických reforem. Založil město Alexandrii, první z dalších četných Alexandrií, které v průběhu tažení megalomansky rozesel téměř ve všech dobytých územích.

Ctižádost a touha po moci jej hnala dále na východ. Narážel víc na překážky přírodní než vojenské. Několikrát překonal vysokohorská pásma, což se považuje za větší výkon než Hanibalův přechod přes alpské průsmyky. Dostal se až do Indie, kde hledal bájný konec světa, do krajin, které se považovaly za mýtické. Když armáda dorazila k řece Indu, nastalo

monsunové počasí. Vojáci trpěli horečkami, nemocemi a byli unaveni. Zásobování vázlo. Přestože byli jeho muži zvyklí tuhé kázni a tvrdým podmínkám, odmítli pokračovat. Sám Alexandr byl mnohokrát těžce zraněn, ale vždycky zranění překonal. Nyní mu nezbylo nic jiného než nastoupit zpáteční cestu.

Vracel se s dalekosáhlými plány. Uvažoval o spojení Evropy s Asií a z Babylonu chtěl učinit hlavní město své říše. To se mu už nepodařilo. Skončil v Babylonu až nedůstojně banální smrtí. Zemřel na malárii. Bylo mu 33 let.

Alexandr byl jedním z největších vojevůdců co jich svět nosil. Fascinuje jeho rozhodnost, odvaha, mládí a inteligence. Vykalkuloval optimální taktiku s použitím nové válečné techniky, měl určitě vynikající organizační schopnosti, musel umět jednat s vojáky i s veliteli a šlechtici, s politiky i s filozofy. Zdá se mi, že snad pod vlivem řecké filosofie projevoval určité „humánní“ rysy. Nezabíjel pro zabíjení a když to nebylo nutné, nechal nepřítele žít. Ale jistě, jako syn své doby byl také krutý. Opájel se slávou, mocí a bohatstvím. To byly pravděpodobně hnací síly jeho kariéry.

Po Alexandrově smrti nastal **rozpad říše**. Jeho vojevůdci, diadochové, se rvali o nadvládu.. Zpočátku zachovávali alespoň formálně jednotu. Snad ještě přetrvávalo charisma mrtvého Alexandra. Potom se jakž takž dohodli o rozdělení správy a postupně přijali královské tituly. Žádný z bývalých diadochů však nebyl ochoten dohodu dodržovat. Byly uzavírány vratké koalice, propukávaly spory, které se řešily v bitvách. V bojích každého proti každému se krátkodobá vítězství střídala s porážkami. Podrazy, zrady a vraždy byly běžnou záležitostí. Byla to krvavá nepřehledná doba. Civilní obyvatelstvo trpělo.

Do konce třetího století př.n.l. vykryštovala určitá rovnováha sil ustavením velkých státních celků v čele s nejmocnějšími vládci z bývalých diadochů, kteří byli, až na jednu výjimku, šlechtici makedonského původu. Nejbohatší byl Egypt, ovládaný Ptolemaiovci, Baktrie, v níž se usadili Seleukovci, dále Pergamon a Makedonie, kde vládli Antigenovci. Během prvního století ztratily tyto velké státní útvary samostatnost. Jako poslední si udržel suverenitu Egypt, který byl obsazen Římem až v roce 30 n.l..

Bitva u Chaironeie zničila svobodu Řecka, ale konečně je sjednotila. Řecko zůstalo nadále sice pod makedonskou nadvládou, ale vítězství makedonských zbraní na řeckém území a později na Blízkém východě vneslo významné změny do všech oblastí života. Alexandrovy výboje rozšířily řeckou vzdělanost a řecký jazyk po celém tehdy známém světě.

Po Alexandrově smrti vznikly na troskách jeho říše rozsáhlé řecko-makedonské státy jeho nástupců. Příslušníci vládnoucích vrstev tam byli cizinci a udržovali svou moc vojenskou silou. Alexandr Veliký měl určitou představu o sblížení nesourodých vrstev obyvatelstva - byla to idea propojení obyvatelstva příbuzenskými svazky. Proto podporoval sňatky svých vojáků s asijskými dívkami. Sám se oženil s baktrijskou šlechtičnou Róxanou a s Dáreiovou dcerou Stateirou. Makedonští vládci věřili víc v ochrannou moc vojska.

Úřední řečí se stala atická řečtina, označovaná jako koiné. Filip Makedonský, Alexandr Veliký a po nich i ostatní makedonští velitelé měli řecké vzdělání a byli ovlivněni řeckou kulturou. Řecká vzdělanost ovládala celé území bývalé Alexandrovy říše, avšak v nestejně míře. Dokonce pronikla i za původní hranice na východě i západě.

Alexandr Veliký netušil, že zahajuje svým perským tažením novou éru na ohromném území své dočasné říše, a že tato éra bude až za mnohá staletí neznáma **helénismem**. Původce tohoto termínu, německý historik Droysen, vymezil v 19. století přesně časově období helénismu od roku 334 př.n.l. do roku 30 n.l.

Helénistické dějiny jsou obdobím, kdy řecko-makedonští vládci byli pány nad ohromným územím mimo vlastní Řecko. Tak jako Alexandr, ponechávali takticky i oni řeckým městům autonomii. Vztahy mezi Malou Asií a Řeckem existovaly již dříve, ale řečtí obchodníci zůstávali cizinci s neurčitým právním postavením. Teprve stmelení velkých oblastí pod vládou helénských panovníků vytvořilo vhodné prostředí pro obchodní podnikání Řeků jak na východě, tak v západním Středomoří.

Obraz řeckého kulturního vývoje se měnil. V klasické době přispívaly k řecké vzdělanosti všechny řecké kmeny a dovršili ji Atičané (Athény). Atická vzdělanost se stala všeřeckou a potom i světovou. Atické nářečí nabylo významu světové dorozumívací řeči. Athény přestaly být jediným kulturním střediskem. Na východě byla založena nová města, která hospodářsky vzkvétala a s přízní vladařů se kulturně povznesla, jako například Pergamon a Alexandrie.

Nositeli helénistické kultury nebyli pouze Řekové, ale i příslušníci mnoha jiných národům, které byly předtím pokládány za barbarské. Národy, s nimiž Řekové a Makedonci přicházeli na Alexandrových výpravách a v nástupnických státech do styku, přijímali od nich vzdělanost a také na ně působily. Nastávalo míšení kultur - civilizační a kulturní prvky řecké se prolínaly s orientálními. To se projevilo v náboženství, filosofii, výtvarném umění, v literatuře, ve dvorských ceremoniálech i v ekonomice. Utvářelo se tak specifické sociální a politické zřízení. S tím souvisí zajímavý jev, že občané se měnili v poddané a přestal zájem o veřejný život. Vyrovnávaly se rozdíly mezi národy, ale prohlubovaly se rozdíly mezi vzdělanci a ostatními vrstvami obyvatelstva.

Připadá mi, že **řecké klasické umění** je jakoby zakleto v dogmatech (Ale tomu vlastně podléhá více nebo méně téměř každý umělecký směr ve všech dobách.) Dovoluje zobrazovat jen dokonalost, a to v zobecňujících formách. Obecné je krásné, zatímco individuální je politováníhodnou odchylkou od ideální normy. Individuální rysy jsou potlačeny a právě tak odraz citových hnutí ve tvářích a gestech. Vrcholem je zvládnutí monumentálního klidu, dokonalých proporcí, uvolnění postoje a vyjádření důstojnosti i vnitřních schopností postavy. Je to průměr dokonalosti. Ale možná se mýlím.

Jednou z antických ctností bylo jistě sebeovládání, jak je vyjadřoval ve svých dílech **Feidiás** (500 – asi 420 př.n.l.). Je tvůrcem sochy Athény v Delfách a dalších soch této bohyně na Akropoli, zejména kultovní Athény Parthenos. Feidiás dovršuje vývoj řeckého klasicismu. Jeho umělecké mistrovství pokračovalo v pracích jeho žáků a ovlivnilo další vývoj.

Sebeovládání až určitou ležérnost vtělil do svých prací **Polykleitos** ve druhé polovině 5.století př.n.l.. Vytvořil proporční kánon řeckých soch a aplikoval jej zejména na atlety, například: Doryforos, nesoucí kopí, Diadúmenos, uvazující si vítěznou stužku, olympijský vítěz Kyniskos. Jeho sochy jsou zachovány jen v římských kopiích.

Obdivuji klasické sochy jako vzory krásy těla i ducha, modely i když málokdy zcela dosažitelné, vždycky povznášející mysl nad všednost a ubohost věcí lidských.

Afrodité

Artemis

Helénistické umění je pozdní fází řeckého antického umění a zřetelně vyjadřuje individualismus helénské doby, která začíná výboji Alexandra Velikého a pokračuje do 1. a 2. století n.l. S makedonskou expanzí se rozšířilo jak po celém Středomoří, tak na východě v Sýrii, Egyptu a Malé Asii, kde se mísilo s orientálními tradicemi. Syntéza námětů a forem pronikala až do Mezopotámie, Babylónie, Černomoří a Indie.

Od klasicismu se liší podstatně: přijímá to co klasicismus zavrhuje - vyjadřuje individuální rysy, duševní hnutí, citové projevy. Dívám-li se dnes na fotografie děl té doby, mám chuť říci, že některá by byla bývala mohla vzniknout o mnoho věků později v Rodinově dílně. Určitou odbočku tvoří formální tradicionalismus, který představoval vládce a panovníky v konservativním a oslavném stylu.

Stěžejní osobností této etapy je **Lýsippos**, který působil ve druhé polovině 4.století př.n.l. a jeho vliv zasahoval prostřednictvím jeho žáků i do století následujícího. Přinesl nový prvek - : pohyb a torzi. Svými novátorskými postupy vdechl sochám život.

Diskobolos

Od konce 3.století vniká do výtvarného výrazu patos a přímo manifestační potřeba zobrazovat silné emoce a hrůzné výjevy. Naturalistické pojetí některých děl mi zabraňuje, abych toužila detailně si je prohlédnout. Tvůrci i diváci museli být otrlí, když se dokázali kochat utrpením *Láokoóna a jeho synů*, jejichž umělecky a řemeslně perfektně provedená těla se zmítají v hadím sevření. Působí to tak sugestivně, až se člověk otřese.

Láokoon

A co udělali s tím ubohým satyrem jménem *Marsyás*, to už je přímo sadismus. A to jen proto, že vyzval k soutěži ve hře na flétnu Apollóna. Apollón byl o drobátko horší, a protože žádné božstvo nemůže prohrát, odnesl to Marsyás. Je to děsné, ale bývá to i v normálním životě - nevyplatí se vyčínat. Něco jiného představuje podle mého názoru *Umírající Gal*. Také sice navozuje chmury, ale je představou hrdiny, který raději zabije svou ženu a sebe než by snesl porážku.

Umírající Gal

Slohové pojetí se rozrůžňuje - na jedné straně se hmota soch zvětšuje až k extrémní monumentálnosti, na druhé straně se objevuje do té doby nebývalá novinka vytváření žánrových soch, soch dětí, a také obyčejných lidí - pastýřů, rybářů, starých lidí a osob neřeckého původu.

Monumentální sochařství reprezentuje *Héliova socha*, takzvaný *Kolos rhodský*, vztyčená na paměť úspěšné obrany Rhodu proti Demétriovi Poliorkétovi r.304 př.n.l. a socha *Herakles*, která dosahovala výšky 8m.

Přibližně v době, kdy pan profesor Štancl, který nám o umění helénismu na Universitě 3. věku vykládal, byl ještě miminko, navštívila jsem vatikánská musea. O mnoho let později při jeho letošní přednášce jsem si vybavila své tehdejší dojmy útržkovitě zaznamenané několika větami. Cituji doslova:

„Obrázky ze školní učebnice mého bratra se mi zhmotnily v sochy Diskobola a nešťastného Laoókonta s jeho syny. Z antických sbírek si budu navždycky pamatovat mramorové dětské hlavičky s ohrnutými nosánky a našpulenými pusami - vidím, že děti se za ta staletí vůbec nezměnily. V Sala Rotonda mě okouzila psychologie pozlacené bronzové sochy Herkula s malou hlavou a prostoduchým výrazem. V Sala degli Animali jsou, jak název sálu praví, shromážděny sochy zvířat z Hadrianovy vily u Tivoli. Je to kamenný zvěřinec z mramoru a alabastru. Je toho příliš mnoho pohromadě a ani se to nepere, ale hlavně chybí tomu chlupatost a smrádek. Jenže to už by nebylo umění.

Po helénistickém období převzali pochodeň dalšího vývoje Římané. a jako dávná tisíciletí předtím, tak také potom střídaly se vzestupy a pády civilizací a říší. Živočišný druh homo sapiens se nepoučil v měnících se kulisách pokroku.

© Ing. Jaromíra Jírů